

УДК 316.74: 2(141.7)

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.54.265755>

Бліхар В'ячеслав Степанович, доктор філософських наук, професор,
директор Інституту управління, психології та безпеки,
Львівський державний університет внутрішніх справ, Україна
e-mail: blikharv@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7545-9009

Требін Михайло Петрович, доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри соціології та політології, Національний юридичний
університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: m.p.trebin@nlu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-1328-9865

ВПЛИВ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН НА ПРОЦЕС ГРОМАДЯНСЬКОГО СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ФОРМ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ

У статті досліджуються особливості державно-церковних відносин, що формуються у процесі легітимації громадянського суспільства. Обґрунтовано що XXI ст., як і, зрештою, минуле XX ст., змушує до пошуків нового формату державно-церковних відносин – у контексті міжнародних зв'язків, сучасних глобалізаційних викликів, розвитку новітнього комунікативно-інформаційного простору. Це, безумовно, підштовхує по-новому оцінити статус релігії та церкви в сучасній політичній системі й державі на основі рівноправ'я, беручи до уваги невдалий у радянському минулому досвід сприйняття церкви як ворожого людині й у кращому разі – другорядного або допоміжного елемента в державотворчих процесах. Констатується підвищений інтерес християнської спільноти до безпосередньої участі в соціальному житті, формуванні громадянського суспільства та становленні демократичної і правової держави. Церква, як інституція, цілком інакше, ніж держава, не тільки здійснює свій вплив на духовну ситуацію в Україні, але й намагається доктринально втручатися в політичне життя й бере на себе відповідальність визначати цивілізаційну перспективу розвитку держави.

Ключові слова: особистість, людина, громадянин, держава, суспільство, церква, державно-церковні відносини, правовідносини, суспільно-політичні відносини.

Постановка проблеми. Формування християнських переконань відбувалося в єдиному процесі розвитку християнської філософії та церковного вчення. Однак центральним питанням християнської філософії було і є питання про людину та її призначення. У понятті особи містяться її іманентні цінності – повнота гідності (незалежно від будь якого соціального, етнічного чи культурного стану), право на свободу й велич унікальної цінності людського духу. Дуже важливим аспектом витлумачення християнської філософської антропології стає визнання людини суб'єктом праці в широкому й вузькому значеннях слова. Широке значення полягає в тлумаченні людської істоти через її духовно-моральну активність, яку кожна людина має виконувати лише індивідуально; вузьке значення розуміємо в словах апостола Павла: «Хто не працює, нехай той не їсть». Макс Вебер, посилаючись на названі слова, підкреслював, що у протестантському тлумаченні вони одержали радикальний наголос: «Небажання працювати – це симптом відсутності благодаті» [1]. Підкреслюючи значення гідності праці в людині, Іоан Павло II говорить, що «праця є покликанням кожної особи, людина виражає себе й самоздійснюється в своїй праці». Таким чином, маємо ще один важливий і дуже актуальний аспект звернення до аналізу державно-церковних відносин – він полягає у з'ясуванні зв'язку між безперечним визнанням гідності особи та її звернення у праці. Тут ідеться, зокрема, про актуальність проблеми соціальної справедливості в аспекті збереження гідності людини за християнським критерієм визначення її покликання та соціального статусу через працю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Історія державотворення і, зрештою, правотворення свідчить про те, що і церква, і держава – не лише є рушіями становлення громадянського статусу людини, поширювачами принципу верховенства права як основи світського життя, а й впливають на диференціацію релігійного та соціально-політичного інститутів, що також утворює стрижень формування ефективного суспільного ладу й людства загалом. У загальному, дослідження державно-церковних відносин у соціально-філософській площині проєктує розгляд і історико-філософських, і соціологічних, і політологічних, і загальноправових джерел, у яких, тією чи іншою мірою, відображено і концептуальні ретроспективи державно-церковних відносин, і погляди на релігію, церкву, суспільство, державу, людину тощо. Наприклад, соціально-філософський та соціологічний концепт впливу християнства на становлення громадянина, суспільство та державу, значення церкви у взаєминах громадянина та держави є предметом досліджень К. Барта, С. Бернала, Е. Бистрицької, Т. Борозенця, Р. Бультмана, П. Бурдье, Ф. Гаска, Й. Гьофнера, Уера Калліста, А. Карася, П. де Лобье, В. Мельника, Папи Іоана Павла II, А. Пашука, Л. Подолянка, О. Радченко, В. Тростнікова, А. Хотупена, Ю. Чорноморця, А. Шептицького та багатьох інших. Тим не менше

сучасні дослідження проблематики державно-церковних відносин містять розмаїття підходів та інтерпретацій і вимагають від дослідників цілісного вивчення формування державно-церковних відносин, яке б слугувало підґрунтям цих підходів, що і здійснюється нами в цій науковій розвідці.

Мета статті полягає в науковому дослідженні соціальних, конфесійних і культурних особливостей та форм державно-церковних відносин у контексті розвитку громадянського цивілізаційного процесу та сучасних умов глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Насильницьке усунення релігійно-церковної ланки суспільного й державного життя в ХХ ст. на теренах СРСР фактично сприяло нарощуванню контролю влади над суспільством і людиною, що врешті призвело до перетворення громадян на підконтрольне ідеології й політичній владі населення. Це також посприяло формуванню обезвласненого суспільства людей, позбавлених не тільки приватної власності, але і приватного життя та індивідуальної духовної та інтелектуальної свободи.

На наше переконання, дослідження проблем державно-церковних відносин доцільно висвітлювати в декількох стрижневих вимірах. По-перше, необхідно проаналізувати історичні й теологічні підстави розмежування церковно-релігійного суспільства і державно-політичних інституцій та прослідкувати їхню соціально-історичну зумовленість. Загалом кожна з цих соціальних інституцій володіє своїм ціннісним простором, у межах якого здійснює властиве їй функціональне служіння, покликане забезпечувати інтереси людини й суспільства. По-друге, важливо проаналізувати взаємозв'язок релігії й держави крізь призму рефлексії європейської філософії та соціології. Це також стосується трактування церкви державою як інституції для задоволення винятково релігійних потреб громадян. У рамках такого підходу виникає проблема, яка фіксує суперечності, що з'являються через неврахування метафізичної суті релігії, зокрема християнської, як і неврахування аксіологічно-онтологічних основ життєдіяльності людини тощо. По-третє, державно-церковні відносини тією чи іншою мірою стосується проблеми соціальної інтеграції народів, які історично перебували й перебувають досі в різних формах етнічного, культурного та конфесійного життєвого світу (інтеграція суспільного життя за участю церкви та сфера відносин між церквою і громадянським суспільством). Скажімо, саме цей принцип відіграв ключову роль у розвитку західної цивілізації й спричинився до формування громадянського суспільного стану, який буде визнаним нетотожним з політичною сферою суспільства і державою. Тож ідеться про те, що християнська церква, як відокремлена від держави інституція, знайшла своє місце серед громадянського суспільства, до утворення якого вона спричинилася.

Якщо роль держави у формуванні особистості визначено вже давно, практичні заходи щодо формування світогляду людини реалізуються системою

державної і суспільної освіти та виховання, то місце релігії в цьому процесі в сучасному світі та Україні зокрема постійно зазнає змін відповідно до авторитету церкви та релігійних діячів, суспільних традицій і настроїв, а інколи й політичних моментів у той чи інший історичний момент [2–6].

Для церкви як соціальної інституції важливим стає існування сформованого громадянського суспільства, що, попри різні сучасні закиди, все ж таки вбачало союзницю саме в церкві. Зрештою, якщо наголошувати на авторитетності впливу церкви на формування громадянського суспільства, то потрібно відзначити, що останнє в своїх ключових позиціях ґрунтується переважно на постулатах християнського вчення; сама ідея громадянського суспільства, в основу якого покладено настанову на здійснення індивідуальної свободи, закорінена в християнському Одкровенні [7, с. 480–482].

Окрім того, вплив церкви на формування громадянського суспільства можна виразити крізь призму таких термінів, як совість і добродійність. Беручи до уваги дослідження філософських засад формування громадянського суспільства, проведеного в монографії А. Карася, потрібно врахувати «семивимірну» інтерпретацію громадянського суспільства, у якій «спільним для усіх інтерпретацій є визнання того, що громадянське суспільство складається як простір здійснення індивідуальної свободи» [8, с. 427]. З огляду на це актуалізується дослідження впливу церкви на формування громадянського суспільства в аспекті настанови християнської релігії щодо «свободи від гріха», яку людина може досягти тільки *індивідуально*, шляхом особистих зусиль. Саме в цьому контексті Ханна Арендт наголошувала, що до християнства греки не знали, що таке індивідуальна свобода, оскільки мислили її винятково в публічній сфері, а не в сфері індивідуального духовного поступу [9].

Важливим вектором діяльності церкви в аспекті впливу на функціонування громадянського суспільства, є увага до політичного життя вірних. Розуміючи важливість соціологічного складника антропологічного виміру особи, церква, не рекламуючи тієї чи іншої політичної сили, закликає своїх вірних до суспільно активної моральної позиції. Це спонукає до усвідомлення важливості не лише жити згідно з християнськими чеснотами, але й поширювати їх у суспільстві через індивідуальні вчинки та діяльність, гармонізуючи в такий спосіб соціальні відносини навколо духовно-моральних цінностей. Останні, попри свій трансцендентний вимір, є органічно необхідними для іманентного світу, оскільки підносять вагу таких загальнолюдських цінностей, як повага до життя, пошанування гідності людини, її свободи, справедливості, рівності й солідарності тощо.

Ключовим структурним елементом демократичного громадянського суспільства є не просто світоглядний плюралізм, а поширення принципу верховенства права, в основі якого лежить визнання індивідуального права на

збереження життя і на свободу. У християнській релігійній традиції це стосувалося питань про взаємовідносини віруючого індивіда й громади, спільноти. Беручи до уваги, що економічним підґрунтям громадянського суспільства є вільний ринок, система відносин в якому характеризується конфліктністю інтересів та конкуренцією, ще Адам Сміт обґрунтовував необхідність існування добровільних асоціацій для стабілізації соціального порядку, серед яких є релігійні громади й церква [10]. Так само Дж. Локк завбачав, що ідеал вільної людини, творця громадянського стану, може існувати через його втілення в релігійно-моральному контексті [11]. Відповідно, церква та інші спільноти віруючих, зокрема сім'я й добровільні товариства, відіграють позитивну роль для соціальної стабільності. Проте спосіб, яким вони можуть розгортатися в контекст, що зумовлює соціальну стійкість, поза економічними ринковими чинниками – це складна дилема для сучасних інтерпретацій, і вона потребує додаткового витлумачення на сторінках дослідження. Складність цієї проблеми полягає в тому, що в сучасних умовах релігія, з одного боку, залишається концептуально *голістичною* системою життя й діяльності людини, але з другого – вона зведена до приватної сфери індивідуального життя й громадянського суспільства [12–17].

Велич і гідність людини вимагають відповідного ставлення і до її буття, яке в жодному разі не може використовуватися як засіб реалізації будь-яких політичних, соціальних чи економічних планів, оскільки «справедливе суспільство можливе лише тоді, коли воно будується на повазі до трансцендентної гідності людської особи. Людина – кінцева мета суспільства, і воно мусить підпорядковуватись їй» [18, с. 92]. Аналізуючи сучасну духовно-філософську атмосферу, Й. Зізілуас слушно зауважив, що повага та акцентування особистісної людської ідентичності є найважливішим ідеалом нашого часу. Внаслідок сильного впливу сучасного гуманізму можемо спостерігати спробу замінити християнство в тих сферах, де розглядаються питання гідності людини, тож відбулося «відокремлення поняття особи від богослов'я і поєднання його з ідеєю автономної моралі чи зі суто гуманістичною екзистенціальною філософією» [19, с. 27]

Визнання гідності людини має важливе значення не тільки для релігійно-духовного виміру, а й для інших сфер буття людини. Так, у перспективі психологічній, цікавий опис феномена особистості подає Г. Бенеш: «Кожна людина в певному розумінні така, як і всі люди, і частково така, як деякі інші, але не така, як жодна інша людина» [20, с. 239]. Е. Бартон, до прикладу, проаналізував вплив гуманістичних внесків, базовим принципом яких є визнання гідності та величч людської особистості на царину психіатрії. Він зауважує, що в психології великого поширення набули різні редуccionістські акцепції людини, було розроблено інтегрально-комплексний підхід до розуміння людської особистості, який, окрім того, що в перспективі філософсько-онтологіч-

ного виміру наближений до реального стану речей, у сенсі психологічно-практичному також має досить позитивні результати. І саме на такій основі Е. Бартон, К. Роджерс, М. Х. Еріксон та В. Сатір домагалися: 1) досить сильного утвердження людського начала; 2) терапевтичного бачення, яке базувалося на глибокому розумінні того, що є власне людським; 3) формування зразків вправної комунікації, які «пробуджують свободу, індивідуалізують терапію та заохочують гідність» [21, с. 172]. Власне, гуманізм, у перспективі психологічно-психотерапевтичній, полягає в тому, що сутність такого суцього, як людина, ставиться на центральне місце, визнаючи за ним глибоку аксіологічність та метафізичну неповторність.

Урешті-решт, церква покликана побудувати таке суспільство, центральною віссю якого мала б бути людська особистість у найглибшому значенні цього слова [22–25]. Ця особистість у сенсі свого буття вбачає постійне стремління до вищого блага, яке місцем свого перебування має сфери зовсім інші, ніж сфери перебування феноменів світу земного, таких як політика, економіка чи навіть соціологія. Незважаючи на трансцендентність основного об'єкта стремління людської особистості, остання також зацікавлена у правильному формуванні земного середовища свого існування. Роль людського індивіда в реалізації плану побудови суспільства, яке було б наближене до ідеалу, є ключовою. Адже основа суспільства, у якому з тих чи інших причин загублено почуття індивідуальності з усіма вимірами його буття, хоч і може бути в деякому сенсі структурованим та організованим, проте головним чинником такої організації будуть, як правило, егоїзм і пристрасні інстинктивні порухи нижчої частини людського індивідуума [26, с. 241].

Зворотний вплив релігії на внутрішньодержавні відносини найбільш помітно виявляється у формуванні та участі громадян-вір'ян у політичному й суспільному житті країни. Адже політика як феномен пронизує всі сфери суспільного буття, у такому разі справжній християнин не може бути поза політикою як суспільним явищем, що пов'язане з кожною людиною. Кожен має втілювати свої релігійні ідеали в усіх сферах суспільного буття. Бо інакше, як стверджують сучасні богослови, Бог буде тільки в душі, тоді як важливо, щоб він був і в нашому суспільному бутті.

У системі взаємодії релігії й політики чільне місце посідає, як зазначає О. Саган, релігійна свідомість, яка має два рівні – теоретичний (концептуальний зміст релігії) та повсякденний, буденний. Найбільший вплив на формування та розвиток політичних мас має саме теоретичний рівень релігії, який формується на основі текстів, насамперед на основі текстів Святого Письма різних релігійних напрямів, загальнознаних книг віроповчального характеру [27, с. 52]. Теоретична релігійність є основою не лише богословських, а майже всіх розгорнутих філософських, етнічних і соціально-політичних учень.

Загалом тема переосмислення ролі держави і релігії в суспільстві та забезпечення його життєдіяльності постає надзвичайно гостро в сучасній європейській філософії та соціології, оскільки саме в цей час починає формуватися демократичне розуміння людини та її природних прав, які лежать у площині відносин «людина – суспільство – держава», а також формування релігійної свободи та релігійних прав, що проєктуються у площину відносин «людина – церква – держава». І політична, і релігійна системи намагаються забезпечувати суспільну стабільність, а отже, функції і релігійних, і політичних (як державотворчих) систем, спрямовані на формування суспільної ідеології, об'єднання суспільства, забезпечення правопорядку й безпеки за сприятливих умов, збігаються, забезпечуючи стабільність суспільства, внутрішню безпеку держави [28, с. 250].

Зрештою, лише повноцінні людські індивіди можуть побудувати ефективне громадянське суспільство [29, с. 57–58]. Важко уявити собі, щоб його побудували морально деградовані особистості. Тож зрозумілою є позиція церкви щодо поширення в суспільстві різних факторів, які в кінцевому результаті призводять до деградації людської особистості, наслідком чого може бути створення ненормальних відносин у соціумі, оскільки кожна особистість не існує окремо, а пов'язана багатьма зв'язками з іншими представниками соціуму.

Висновки. Підсумовуючи, необхідно констатувати, що державно-церковні відносини витлумачено як реалізацію ідеї поділу влади на земну і «небесну», яка завдяки теоретичній філософії втілилася у принцип диференціації держави та суспільства. Зокрема, це заклало основи для формування секулярного простору політичних відносин та відповідного відокремлення держави від церкви. Ми наголошуємо на тому, що формування громадянського суспільства не лише пов'язано з принципами диференціації політики й життєвого світу, свободи віросповідання (толерантності), але є їхнім іманентним інтелектуальним і духовним виявом у процесі формування демократичного політичного режиму і врядування. Окрім того, звертаємо увагу на те, що наслідки поширення крайнього прагматизму буденного життя чинять руйнівну дію на засади громадянського суспільства та підтримку сталої демократичної держави. Відповідно, значення впливу церкви в цій ситуації актуалізується крізь призму визнання таких релігійних ідеалів та норм життя, які стимулюють повагу до кожної людини, акцентуючи її індивідуальне покликання до служіння Іншому. Беручи до уваги те, що головним чинником громадянського суспільства є здійснення індивідуальної свободи людини, особливого значення набуває обстоювання церквою пріоритету власне духовно-трансцендентного виміру життя і діяльності людини. Через відмежування трансцендентних цінностей життя від іманентного й повсякденного буття церква продовжує впливати на диференціацію громадянського суспільства від по-

літичної системи, які не перебувають в ієрархічних зв'язках і не є рівноцінними та рівноправними, хоча саме політична система покликана служити громадянському суспільству, а не навпаки. У сучасних умовах співпраця між релігією і суспільством та церквою і державою може бути корисною й конструктивною в тому разі, якщо між ними існує сформована сфера громадянського суспільства з його добровільними ініціативами та звичаями самоврядування. У протилежному разі, за умови відсутності розвиненого громадянського суспільства, держава здатна й використовує церкву для потреб політичного гатунку. Якщо така ситуація стає реальною, це означає, що церква перестає виконувати свою первинну християнську роль – гарантувати людині шляхи її індивідуального спасіння як первинну релігійну настанову.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вебер М. Аскетичний протестантизм і капіталістичний дух. URL: <http://litopys.org.ua/weber/wbs13.htm> (дата звернення: 23.08.2022).
2. Аверинцев С. Християнство у XX столітті. Софія-Логос : словник. Київ : Дух і Літера, 2007. С. 355–408.
3. Aktürk Ş. Nationalism and Religion in Comparative Perspective: A New Typology of National-Religious Configurations. *Nationalities Papers*. 2022. Vol. 50, Issue 2. P. 205–218. DOI: <https://doi.org/10.1017/nps.2021.17>.
4. Ben-Nun Bloom P., Arikan G., Vishkin A. Religion and Democratic Commitment: A Unifying Motivational Framework. *Political Psychology*. 2021. Vol. 42, Issue S1. P. 75–108. DOI: <https://doi.org/10.1111/pops.12730>.
5. Eisenstein M. A., Clark A. K. Explaining Differing Democratic Norm Commitment: Rethinking the Religion-Psychological Security-Democratic Norm Support Connection. *Politics and Religion*. 2017. Vol. 10, Issue 4. P. 753–785. DOI: <https://doi.org/10.1017/S175504831700030X>.
6. Fox J., Bader C., McClure J. M. Don't get mad: The disconnect between religious discrimination and individual perceptions of government. *Conflict Management and Peace Science*. 2019. Vol. 36, Issue 5. P. 495–516. DOI: <https://doi.org/10.1177/0738894217723160>.
7. Політико-правова ментальність українського соціуму в умовах європейської інтеграції : монографія / О. О. Безрук, В. С. Бліхар, Л. М. Герасіна та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2019. 744 с.
8. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях : монографія. Київ ; Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 520 с.
9. Арент Г. Між минулим і майбутнім. Київ : Дух і Літера, 2002. 322 с.
10. Smith A. An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations : selections / abridged with commentary and notes, by Laurence Dickey. Indianapolis : Hackett Pub. Co., 1993. xviii, 263 p.

11. Локк Дж. Два трактати про врядування. Київ : Основи, 2001. 266 с.
12. Adloff F. Capitalism and Civil Society Revisited or: Conceptualizing a Civil, Sustainable and Solidary Economy. *International Journal of Politics, Culture, and Society*. 2021. Vol. 34, Issue 2. P. 149–159. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10767-020-09373-5>
13. Höllinger F. The impact of religiousness on attitudes towards religious others. *Österreichische Zeitschrift für Soziologie*. 2020. Vol. 45, Issue 2. P. 165–181. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11614-020-00400-5>
14. Malone J, Dadswell A. The Role of Religion, Spirituality and/or Belief in Positive Ageing for Older Adults. *Geriatrics*. 2018. Vol. 3, Issue 2. 28. DOI: <https://doi.org/10.3390/geriatrics3020028>
15. Rizvi M. A. K., Hossain M. Z. Relationship Between Religious Belief and Happiness: A Systematic Literature Review. *Journal of Religion and Health*. 2017. Vol. 56, Issue 5. P. 1561–1582. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10943-016-0332-6>
16. Villani D., Sorgente A., Iannello P., Antonietti A. The Role of Spirituality and Religiosity in Subjective Well-Being of Individuals With Different Religious Status. *Frontiers in Psychology*. 2019. Vol. 10. Art. 1525. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01525>
17. Vishkin A., Ben-Nun Bloom P., Tamir M. Always Look on the Bright Side of Life: Religiosity, Emotion Regulation and Well-Being in a Jewish and Christian Sample. *Journal of Happiness Studies*. 2019. Vol. 20, Issue 2. P. 427–447. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10902-017-9956-9>
18. Папська Рада «Справедливість і мир»: компендіум соціальної доктрини Церкви. Київ : Кайрос, 2008. 550 с.
19. Зізілуас Й. Буття як спілкування: дослідження особистісності і Церкви : пер. з англ. Київ : Дух і Літера, 2005. 276 с.
20. Психологія: dtv-Atlas : довідник : пер. з нім. Київ : Знання-Прес, 2007. 510 с.
21. Бартон Е. Гуманістичні внески до психотерапії: шанування людського й надання свободи терапевтові. *Гуманістична психологія* : антологія : навч. посіб. у 3 т. Т. 2 : Психологія і духовність / за ред. Р. Трача, Г. Балла. Київ : Пульсари, 2005. С. 172–191.
22. Asadu G. C., Asogwa N., Diara B. C. Religious pluralism and its implications for church development. *HTS Theologise Studies/Theological Studies*. 2020. Vol. 76, No. 3. a5955. DOI: <https://dx.doi.org/10.4102/hts.v76i3.5955>.
23. Davis H., Dallimore D., Eichsteller M., Mann R. Religion and local civil society: participation and change in a post-industrial village. *Journal of Contemporary Religion*. 2021. Vol. 36, Issue 2. P. 287–309. DOI: <https://doi.org/10.1080/13537903.2021.1936967>.
24. Gauthier F. Religious change in Orthodox-majority Eastern Europe: from Nation-State to Global-Market. *Theory and Society*. 2022. Vol. 51, Issue 2. P. 177–210. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11186-021-09451-3>.
25. Ramharter E. «Transformation» in the Context of Religion and Society. *Interdisciplinary Journal for Religion and Transformation in Contemporary Society*. 2020. Vol. 6. Issue 1. P. 193–215. DOI: <https://doi.org/10.30965/23642807-00601012>.
26. Бліхар В. С. Державно-церковні відносини як експлікація дихотомії влади та суспільства у європейській філософії : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2013. 516 с.

27. Саган О. Особливості розвитку державно-конфесійних відносин в сучасній Україні. *Релігійна свобода: релігія в постмодерному суспільстві: соціально-політичні, правові та конфесійні аспекти* : наук. щоріч. / Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України ; голов. ред. А. Колодний. Київ, 2008. С. 47–53.
28. Філософія основних сфер і напрямів людської життєдіяльності : словник-довідник / за наук. ред. д-ра філос. наук, проф. В. Л. Петрушенка. Львів : Новий Світ – 2000, 2022. 342 с.
29. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку : монографія / Г. Ю. Васильєв, В. Д. Воднік, О. В. Волянська та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2013. 536 с.

REFERENCES

1. Veber, M. Asketychnyi protestantyzm i kapitalistychnyi dukh [Ascetic Protestantism and the capitalist spirit]. Retrieved from <http://litopys.org.ua/weber/wbs13.htm> [in Ukrainian].
2. Averyntsev, S. (2007). Khrystyianstvo u XX stolitti [Christianity in the 20th century]. In *Sofia-Lohos: slovnyk* [Sophia-Logos: dictionary], Pp. 355–408. Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
3. Aktürk, Ş. (2022). Nationalism and Religion in Comparative Perspective: A New Typology of National-Religious Configurations. *Nationalities Papers*, 50 (2), 205–218. DOI: <https://doi.org/10.1017/nps.2021.17>.
4. Ben-Nun Bloom, P., Arikan, G., & Vishkin, A. (2021). Religion and Democratic Commitment: A Unifying Motivational Framework. *Political Psychology*, 42 (S1), 75–108. DOI: <https://doi.org/10.1111/pops.12730>.
5. Eisenstein, M. A., & Clark, A. K. (2017). Explaining Differing Democratic Norm Commitment: Rethinking the Religion-Psychological Security-Democratic Norm Support Connection. *Politics and Religion*, 10 (4), 753–785. DOI: <https://doi.org/10.1017/S175504831700030X>.
6. Fox, J., Bader, C., & McClure, J. M. (2019). Don't get mad: The disconnect between religious discrimination and individual perceptions of government. *Conflict Management and Peace Science*, 36(5), 495–516. DOI: <https://doi.org/10.1177/0738894217723160>
7. Bezruk, O. O., Blikhar, V. S., & Herasina, L. M., et al. (2019). *Polityko-pravova mentalnist ukrainskoho sotsiumu v umovakh yevropeiskoi intehtratsii* [Political and legal mentality of Ukrainian society in the conditions of European integration]: monohrafiia / za red. M. P. Trebina. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
8. Karas, A. (2003). *Filosofiiia hromadianskoho suspilstva v klasychnykh teoriakh i neklasychnykh interpretatsiiakh* [Philosophy of civil society in classical theories and non-classical interpretations]: monohrafiia. Kyiv; Lviv: Vydavnychi tsestr LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
9. Arendt, H. (2002). *Mizh mynulym i maibutnim* [Between the past and the future]. Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].

10. Smith, A. (1993). *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations: [selections] / abridged with commentary and notes, by Laurence Dickey*. Indianapolis: Hackett Pub. Co.
11. Lokk, Dzh. (2001). *Dva traktaty pro vriaduvannia* [Two treatises on governance]. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
12. Adloff, F. (2021). Capitalism and Civil Society Revisited or: Conceptualizing a Civil, Sustainable and Solidary Economy. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 34 (2), 149–159. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10767-020-09373-5>.
13. Höllinger, F. (2020). The impact of religiousness on attitudes towards religious others. *Österreichische Zeitschrift für Soziologie*, 45 (2), 165–181. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11614-020-00400-5>.
14. Malone, J., & Dadswell, A. (2018). The Role of Religion, Spirituality and/or Belief in Positive Ageing for Older Adults. *Geriatrics*, 3 (2), 28. DOI: <https://doi.org/10.3390/geriatrics3020028>.
15. Rizvi, M. A. K., & Hossain, M. Z. (2017). Relationship Between Religious Belief and Happiness: A Systematic Literature Review. *Journal of Religion and Health*, 56 (5), 1561–1582. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10943-016-0332-6>.
16. Villani, D., Sorgente, A., Iannello, P., & Antonietti, A. (2019). The Role of Spirituality and Religiosity in Subjective Well-Being of Individuals With Different Religious Status. *Frontiers in Psychology*, 10. Art. 1525. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01525>.
17. Vishkin, A., Ben-Nun Bloom, P., & Tamir, M. (2019). Always Look on the Bright Side of Life: Religiosity, Emotion Regulation and Well-Being in a Jewish and Christian Sample. *Journal of Happiness Studies*, 20 (2), 427–447. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10902-017-9956-9>.
18. *Papska Rada «Spravedlyvist i myr»: kompendium sotsialnoi doktryny Tserkvy* [Pontifical Council «Justice and Peace»: a compendium of the social doctrine of the Church] (2008). Kyiv: Kairos [in Ukrainian].
19. Ziziluas, Y. (2005). *Buttia yak spilkuvannia: doslidzhennia osobystisnosti i Tserkvy* [Being as communication: a study of personality and the Church]: per. z anhl. Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
20. *Psykhohohiia: dtv-Atlas: dovidnyk* [Psychology: dtv-Atlas: handbook]: per. z nim. (2007). Kyiv: Znannia-Pres [in Ukrainian].
21. Barton, E. (2005). Humanistychni vnesky do psykhoterapii: shanuvannia liudskoho y nadannia svobody terapevtovi [Humanistic Contributions to Psychotherapy: Honoring the Human and Giving Freedom to the Therapist]. In *Humanistychna psykhohohiia* [Humanistic psychology]: antolohiia : v 3 v.: navch. posibn. Vol. 2: Psykhohohiia i dukhovnist: za red. R. Tracha, H. Balla, Pp. 172–191. Kyiv: Pulsary [in Ukrainian].
22. Asadu, G. C., Asogwa, N., & Diara, B. C. (2020). Religious pluralism and its implications for church development. *HTS Teologiese Studies/Theological Studies*, 76 (3), a5955. DOI: <https://dx.doi.org/10.4102/hts.v76i3.5955>.
23. Davis, H., Dallimore, D., Eichsteller, M., & Mann, R. (2021). Religion and local civil society: participation and change in a post-industrial village. *Journal of Contemporary Religion*, 36 (2), 287–309. DOI: <https://doi.org/10.1080/13537903.2021.1936967>.

24. Gauthier, F. (2022). Religious change in Orthodox-majority Eastern Europe: from Nation-State to Global-Market. *Theory and Society*, 51 (2), 177–210. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11186-021-09451-3>.
25. Ramharter, E. (2020). «Transformation» in the Context of Religion and Society. *Interdisciplinary Journal for Religion and Transformation in Contemporary Society*, 6 (1), 193–215. DOI: <https://doi.org/10.30965/23642807-00601012>.
26. Blikhar, V. S. (2013). *Derzhavno-tserkovni vidnosyny yak eksplikatsiia dykhotomii vlady ta suspilstva u yevropeiskii filosofii* [State-church relations as an explanation of the dichotomy of power and society in European philosophy]: monohrafiia. Lviv: LvDUVS [in Ukrainian].
27. Sahan, O. (2008). Osoblyvosti rozvytku derzhavno-konfesiinykh vidnosyn v suchasni Ukraini [Peculiarities of the development of state-confessional relations in modern Ukraine]. In *Relihiina svoboda: relihiia v postmodernomu suspilstvi: sotsialno-politychni, pravovi ta konfesiini aspekty* [Religious Freedom: Religion in Postmodern Society: Socio-Political, Legal and Confessional Aspects]: nauk. shchorichnyk, Pp. 47–53 / In-t filosofii im. H. S. Skovorody NAN Ukrainy ; holov. red. A. Kolodnyi. Kyiv [in Ukrainian].
28. Petrushenko, V. L. (Ed.) (2022). *Filosofiiia osnovnykh sfer i napriamiv liudskoi zhyttiediialnosti: slovnyk-dovidnyk* [Philosophy of the main spheres and directions of human activity: dictionary-reference]. Lviv: Novyi Svit – 2000 [in Ukrainian].
29. Vasyliiev, H. Yu., Vodnik, V. D., & Volianska, O. V., et al. (2013). *Hromadianske suspilstvo: politychni ta sotsialno-pravovi problemy rozvytku* [Civil society: political and socio-legal development problems]: monohrafiia / za red. M. P. Trebina. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Блихар Вячеслав Степанович, доктор философских наук, профессор, директор Института управления, психологии и безопасности, Львовский государственный университет внутренних дел, Украина

Требин Михаил Петрович, доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой социологии и политологии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ВЛИЯНИЕ ГОСУДАРСТВЕННО-ЦЕРКОВНЫХ ОТНОШЕНИЙ НА ПРОЦЕСС ГРАЖДАНСКОГО СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ И ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ФОРМ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ВЛАСТИ

В статье исследуются особенности государственно-церковных отношений, которые формируются в процессе легитимации гражданского общества. Обосновано, что XXI в., как и прошлый XX в., находится в поиске нового формата государ-

ственно-церковных отношений – в контексте международных связей, современных глобализационных вызовов, развития новейшего коммуникативно-информационного пространства. Это, безусловно, заставляет по-новому оценить статус религии и церкви в современной политической системе и государстве на основе равноправия, учитывая неудавшийся в советском прошлом опыт восприятия церкви как враждебного человеку и в лучшем случае – второстепенного или вспомогательного элемента в процессах государственной жизни. Констатируется повышенный интерес христианского сообщества к непосредственному участию в социальной жизни, формированию гражданского общества и становлению демократического и правового государства. Церковь, как институт, совершенно иначе, чем государство, не только оказывает свое влияние на духовную ситуацию в Украине, но и пытается доктринально вмешиваться в политическую жизнь и берет на себя ответственность определять цивилизационную перспективу развития государства.

Ключевые слова: личность, человек, гражданин, государство, общество, церковь, государственно-церковные отношения, правоотношения, общественно-политические отношения.

Blihar Vyacheslav Stepanovych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Director of the Institute of Management, Psychology and Security of the Lviv State University of Internal Affairs, Ukraine

Trebin Mykhailo Petrovych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of the Department of Sociology and Political Science, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

INFLUENCE OF STATE-CHURCH RELATIONS ON THE PROCESS OF CIVIL SOCIAL DEVELOPMENT AND FORMATION OF NATIONAL FORMS OF POLITICAL POWER

The article examines the peculiarities of state-church relations that are formed in the process of legitimizing civil society. It is substantiated that the 21st century, like the last 20th century, forces us to search for a new format of state-church relations – in the context of international relations, modern globalization challenges, and the development of the latest communication and information space. This, of course, prompts a new assessment of the status of religion and the church in the modern political system and the state based on equality, taking into account the unsuccessful experience in the Soviet past of perceiving the church as an enemy of man and, at best, a secondary or auxiliary element in state-building processes. There is an increased interest of the Christian community in direct participation in social life, the formation of civil society and the establishment of a democratic and legal state. The church, as an institution, is quite different from the state, exerting its influence not only on the spiritual situation in Ukraine, but also trying to

doctrinally intervene in political life and taking responsibility for determining the civilizational perspective of the state's development.

Keywords: *personality, person, citizen, state, society, church, state-church relations, legal relations, socio-political relations.*

